

(Definitivní verze s korekturami ze Scripta)

*Těm, kteří se zanícenou odevzdaností
hledají nová „zjevení“ krásy,
aby z nich uměleckou tvorbou
učinili dar světu.*

„Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré.“ (Gn 1, 31)

Umělec, obraz Boha Stvořitele

1. Nikdo nemůže lépe než Vy umělci, geniální tvůrci krásy, zachytit něco z *patosu*, s nímž se Bůh na úsvitu stvoření zahleděl na dílo svých rukou. Záchvěv onoho pocitu se nesčetněkrát odrazil v pohledu, kterým jste stejně jako umělci všech dob, očarováni úžasem nad tajemnou mocí zvuků a slov, barev a forem, obdivovali dílo své inspirace a pociťovali v něm něco jako ozvěnu onoho tajemství stvoření, k němuž vás chtěl Bůh, jediný Stvořitel všech věcí, určitým způsobem přidružit.

Proto se mi zdálo, že není vhodnějších slov nad slova *Geneze*, která by otevírala můj List k vám, s nimiž jsem spojen zkušenostmi, jež sahají do vzdálené minulosti a které se nesmazatelně vtiskly do mého života. Tímto spisem se chci vydat na cestu onoho plodného rozhovoru církve s umělci, který se během dvoutisíciletých dějin nikdy nepřerušil a který i na prahu třetího tisíciletí skýtá bohatou budoucnost.

Tento dialog není diktován pouze dějinnými okolnostmi nebo účelovými důvody, nýbrž je zakořeněn v samé podstatě jak náboženské zkušenosti, tak i umělecké tvorby. První stránka Bible nám představuje Boha téměř jako zářivý vzor každého člověka, který vytváří nějaké dílo: v člověku *tvůrci* se zrcadlí obraz Boha *Stvořitele*. Tento vztah je v polštině zvlášť zřetelně naznačen lexikální blízkostí slov *stwórca* (stvořitel) a *twórca* (tvůrce).

Jaký je rozdíl mezi „stvořitelem“ a „tvůrcem“? *Kdo tvoří*, daruje samotné bytí, dává vyvstat něčemu z ničeho – *ex nihilo sui et subiecti*, říká se v latině – a v úzkém slova smyslu tak postupuje pouze Všemohoucí. *Tvůrce* naopak užívá něco již existujícího a dává tomu tvar a význam. Tento způsob konání je vlastní člověku jako Božímu obrazu. Bible říká, že Bůh stvořil muže a ženu „ke svému obrazu“ (srov. Gn 1, 27) a dodává, že jim dal za úkol podmanit si zemi (srov. Gn 1, 28). Bylo to posledního dne stvoření (srov. Gn 1, 28-31). V předcházejících dnech,

téměř jako by recitoval rytmus kosmického vývoje, stvořil Jahve vesmír. Na závěr stvořil člověka, nejvznešenější plod svého plánu, jemuž podrobil viditelný svět coby nesmírné pole, na kterém má vyjádřit svou vynalézavost.

Bůh tedy povolal člověka k životu a předal mu úkol tvůrce. V „umělecké tvorbě“ se člověk víc než kdy jeví jako „Boží obraz“ a tento úkol uskutečňuje především tím, že ztvárňuje úchvatnou „matérii“ svého lidství, a pak také tím, že užívá tvůrčí vlády nad vesmírem, který ho obklopuje. Božský umělec s láskyplnou dobrotivostí předává jiskru své transcendentní moudrosti umělci lidskému a volá ho k tomu, aby se podílel na jeho stvořitelské moci. Jde přirozeně o účast, která ponechává nedotčenu nekonečnou vzdálenost mezi Stvořitelem a tvorem, jak to zdůraznil kardinál Mikuláš Kusánský: „Tvůrčí umění, jež je duši dáno hostit, není identické s uměním jako takovým, jímž je Bůh, nýbrž je pouze jeho sdílením a účastí na něm.“¹

Čím více si je tedy umělec vědom svého „daru“, tím více je pobízen, aby na sebe a na celé stvoření hleděl očima schopnými kontemplance a díky a obracel se k Bohu svým hymnem chvály. Jen tak může v celé hloubce pochopit sám sebe, své povolání a poslání.

Mimořádné povolání umělce

2. Ne všichni jsou povoláni být umělci ve specifickém slova smyslu. Podle slov *Geneze* je však každému člověku svěřen úkol *být tvůrcem vlastního života*: v jistém smyslu z něj vytvořit umělecké, mistrovské dílo.

Je důležité postihnout odlišnost, ale i spojitost těchto dvou stránek lidské činnosti. Rozdíl je zřejmý. Jedna věc je totiž dispozice, díky které je člověk původcem vlastních činů a nese zodpovědnost za jejich mravní hodnotu, a něco jiného je ta dispozice, díky které je člověk umělcem, což znamená, že umí jednat *podle nároků umění* a s věrností přijímá jeho specifické normy.² Proto je umělec schopen vytvářet *předměty*, což ale samo o sobě ještě nic nevyovídá o jeho mravních dispozicích. Zde totiž nejde o utváření sebe sama, o formování vlastní osobnosti, nýbrž jen o uplatňování vlastních operativních schopností v estetickém ztvárnění myšlenek zachycených vědomím.

¹ *Dialogus de ludo globi*, kniha II: *Philosophisch-Theologische Schriften*, Wien 1967, sv. III, str. 332.

² *Mravní ctnosti* – a mezi nimi zvláště *prozíravost* – umožňují danému subjektu jednat v souladu s kritériem mravního dobra a zla: podle *recta ratio agibilium* (správného kritéria chování). *Umění* je naproti tomu filozofií definováno jako *recta ratio factibilium* (správné kritérium tvoření).

Rozdíl mezi mravní a uměleckou dispozicí je tedy zásadní; neméně důležitá je však i jejich spojitost. Tyto dvě dispozice se vzájemně hluboce podmiňují. Když totiž umělec tvoří nějaké dílo, vyjadřuje sám sebe až do té míry, že se jeho tvorba stává jedinečným odleskem jeho bytí, toho, *čím* je, a toho, *jak* tím je. V dějinách lidstva jsou pro to nesčetná potvrzení. Umělec ztvárnující mistrovské dílo *je* totiž nejen *povolává k životu*, ale určitým způsobem skrze ně *odhaluje svou vlastní osobnost*. V umění nachází novou dimenzi a výjimečný výrazový prostředek svého duchovního růstu. Umělec svými díly *mluví a komunikuje s druhými*. Dějiny umění proto nejsou jen dějinami děl, nýbrž i lidí. Umělecká díla hovoří o svých autorech, uvádějí k poznání jejich nitra a odhalují jedinečný přínos, kterým umělci přispívají k dějinám kultury.

Umělecké povolání ve službě krásy

3. Cyprian Norwid, známý polský básník, píše: „Krása je tu, aby nadchla k práci, / práce je pro vzkříšení.“³

Téma *krásy* je charakteristické pro hovory o umění. Naznačil jsem to již tehdy, když jsem zdůraznil zálibný Boží pohled na stvoření. Když Bůh zjistil, že to, co stvořil, je *dobré*, viděl také, že je to *krásné*.⁴ Vztah mezi *dobrým* a *krásným* vzbuzuje podnětné úvahy. Krása je v jistém smyslu *viditelným výrazem dobra*, jako je dobro *metafyzickou podmínkou krásy*. Dobře to pochopili Řekové, kteří spojením dvou pojmů vytvořili jeden výraz oba obsahující: „*kalokagathía*“, neboli „*krása-dobro*“. Platón k tomu píše: „Moc Dobra se uchýlila do přirozenosti Krásy.“⁵

Právě životem a konáním utváří člověk svůj vztah k bytí, k pravdě a dobru. Umělec žije v osobitém vztahu ke krásě. Lze doopravdy říci, že krása je povolání, kterého se umělci dostává od Stvořitele spolu s darem „uměleckého nadání“. I tento talent musí jistě – v logice evangelijního podobenství o hřivnách – (srov. *Mt 25, 14-30*) přinášet plody.

Zde se dotýkáme něčeho zcela zásadního. Kdo v sobě pocítí onu božskou jiskru, jíž je umělecké povolání – básníka, spisovatele, malíře, sochaře, architekta, hudebníka, herce... – pocítí zároveň *povinnost nepromrhat tento talent*, ale rozvíjet jej, aby jej mohl dát do služeb bližnímu a celému lidstvu.

³ *Promethidion: Bogumił*, verše 185-186: *Pisma wybrane*, Warszawa 1968, sv. 2., str. 216.

⁴ Tento aspekt působivě vyjádřil řecký překlad Septuaginty, když výraz *tōb* (dobrý) hebrejského textu překládá jako *kalón* (krásný).

⁵ *Filebos*, 65 A.

Umělec a obecné dobro

4. Společnost ve skutečnosti potřebuje umělce právě tak jako potřebuje vědce, techniky, dělníky, odborníky, svědky víry, učitele, otce a matky, kteří by prostřednictvím nejvyšší formy umění – „umění vychovávat“ – zaručovali růst osobnosti a rozvoj společenství. V rozlehlém kulturním panoramatu každého národa mají umělci své zvláštní místo. Tím, že jsou poslušni své inspirace, obohacují realizací opravdu hodnotných a krásných děl nejen kulturní dědictví každého národa a celého lidstva, nýbrž prokazují i *kvalifikovanou společenskou službu* ve prospěch obecného dobra.

Odlišné povolání každého umělce určuje *oblast jeho služby*, a tím mu také vytyčuje *úkoly*, které na sebe musí vzít, tvrdou *práci*, již musí podstoupit, *odpovědnost*, jíž se musí postavit tváří v tvář. Umělec, který si je toho všeho vědom, také ví, že musí pracovat, aniž by se nechal ovládnout hledáním pomíjivé slávy nebo vášnivou touhou po snadné popularitě, či dokonce vypočítavostí zaměřenou na možný osobní zisk. Existuje tedy etika, dokonce „spiritualita“ umělecké služby, která svým způsobem přispívá k životu a obrodě národa. Právě na to chce patrně poukázat Cyprian Norwid svým tvrzením: „Krása je tu, aby nadchla k práci, / práce je pro vzkříšení.“

Umění tváří v tvář tajemství vtěleného Slova

5. Starý zákon výslovně zakazuje zobrazovat *neviditelného a nevýslovného Boha* pomocí „tesané nebo lité sochy“ (Dt 27, 15), protože Bůh přesahuje každé hmotné zobrazení: „Jsem, který jsem.“ (Ex 3, 14) V tajemství vtělení se však sám Boží Syn učinil viditelným: „Když se však naplnil stanovený čas, poslal Bůh svého Syna, narozeného z ženy“ (Gal 4, 4). *Bůh se stal člověkem v Ježíši Kristu* a tajemství vtělení se tak stalo „středem, na který je třeba se odvolávat, abychom mohli pochopit záhadu lidské existence, stvořeného světa a samého Boha“.⁶

Toto základní zjevení „Boha – tajemství“ se pro křesťany stalo povzbuzením a výzvou i na rovině umělecké tvorby. Zde má svůj původ rozkvět krásy, který odsud, z tajemství vtělení, čerpal svou mízu. Vždyť Syn Boží tím, že se stal člověkem, vnesl do dějin lidstva veškeré

evangelijní bohatství pravdy a dobra, a skrze ni odhalil i *nový rozměr krásy*: evangelijní poselství je jí plné až po okraj.

Písmo svaté se tak stalo jakýmsi „nesmírným slovníkem“ (P. Claudel) a „ikonografickým atlasem“ (M. Chagall), z něhož čerpala křesťanská kultura a umění. Dokonce Starý zákon, vykládaný ve světle Nového, poskytl nevyčerpatelné proudy inspirace. Biblický text, počínaje vyprávěním o stvoření, o hříchu, potopě, řadě patriarchů, událostech exodu až po mnoho dalších epizod a osobností dějin spásy, podnítl fantazii malířů, básníků, hudebníků, dramatiků a filmových scénáristů. Alespoň jeden příklad: postava, jakou je Job se svou palčivou a stále aktuální problematikou bolesti, vzbuzuje i nadále filozofický, literární a umělecký zájem. A co teprve říci o Novém zákoně? Od narození po Golgotu, od proměnění po zmrtvýchvstání, od zázraků po Kristovo učení až po události vyprávěné ve Skutcích apoštolů nebo eschatologicky naznačené v knize Zjevení, se nesčetněkrát biblické slovo stalo obrazem, hudbou, poezií, a tak řečí umění připomínalo tajemství „Slova, které se stalo tělem“.

To vše představuje v dějinách kultury rozsáhlou kapitolu víry a krásy. Odsud čerpali především věřící pro svou zkušenost modlitby a života. V dobách skrovné vzdělanosti bylo pro mnohé z nich výtvarné zpracování Bible dokonce konkrétní katechetickou pomůckou.⁷ Pro všechny však, věřící i nevěřící, zůstávají umělecká díla inspirovaná Písmem, odleskem neproniknutelného tajemství, které zahaluje a naplňuje svět.

Plodné spojenectví evangelia a umění

6. Ve skutečnosti přesahuje každá autentická umělecká intuice to, co vnímají smysly, proniká skutečnost a snaží se vysvětlit její skryté tajemství. Vyvěrá z hloubi lidského ducha tam, kde touha dát smysl vlastnímu životu je doprovázena prchavým vjemem krásy a tajuplné jednoty věcí. Všichni umělci sdílejí zkušenost nezměrného rozdílu mezi jakkoliv zdařilým dílem svých rukou a zářnou dokonalostí krásy vnímané na vrcholu tvůrčího okamžiku: to, co dokáží vyjádřit malováním, tesáním, tvořením, je jen záblesk onoho jasu, který na několik okamžiků zazářil před očima jejich ducha.

⁶ Jan Pavel II., Encyklika *Fides et Ratio*, 80: Zvon, Praha 1999.

⁷ Tento pedagogický princip autoritativně vyjádřil sv. Řehoř Veliký biskupu Serenovi z Marseille v jednom listu z roku 599: „Malířství se v kostelech užívá proto, aby negramotní alespoň při pohledu na stěny četli to, co nejsou s to rozluštit v knihách“ (*Epistulae*, IX, 209; CCL 140A, 1714).

Věřící se tomu nediví: ví, že na okamžik zahlédl onu propastnou hlubinu světla mající svůj prvotní zdroj v Bohu. Lze se snad divit tomu, že duch je tím natolik přemožen, že se neumí vyjádřit jinak než koktáním? Nikdo jiný než opravdový umělec není ochotnější uznat své meze a přijmout za svá slova apoštola Pavla, podle něhož Bůh „nebydlí v chrámech, které lidé vystavěli“ takže si „nemůžeme myslet, že božstvo se podobá něčemu, co bylo vyrobeno ze zlata, stříbra nebo kamene lidskou zručností a důmyslem“ (Sk 17, 24.29). Stojí-li sama vnitřní skutečnost věcí vždy „za hranicemi“ lidské vnímavosti, o co více teprve Bůh v hlubinách svého neproniknutelného tajemství!

Jinou povahu má poznání víry: víra předpokládá osobní setkání s Bohem v Ježíši Kristu. Avšak i tomuto poznání může umělecká intuice napomáhat. Výmluvným vzorem estetické kontemplanace, která se proměňuje ve víru, jsou například díla Fra Angelika. Neméně významná je v tomto ohledu i extatická *lauda* (chvalozpěv), kterou sv. František z Assisi dvakrát opakuje v *chartule* (lístečku) napsané poté, co obdržel Kristova stigmata na hoře La Verna: „Ty jsi krása... Tys krása!“⁸ Svátý Bonaventura to komentuje: „Kontemplanoval v krásných věcech Nejkrásnějšího a jda po stopách vtisknutých do tvorů, nacházel všude Milovaného“.⁹

S podobným přístupem se setkáváme ve východní spiritualitě, kde je Kristus označován jako „nejkrásnější ze všech smrtelníků“.¹⁰ Makarius Velký komentuje proměňující a osvobozující krásu Zmrtvýchvstalého takto: „Duše, jež byla plně osvícena nevýslovnou krásou zářivé slávy Kristovy tváře, je vrchovatě naplněna Duchem svatým... je celá okem, celá světlem, celá tváří.“¹¹

Každá skutečná forma umění je svým způsobem přístupovou cestou k hlubší skutečnosti člověka i světa. Umění jako takové představuje hodnotný přístup k horizontu víry, v němž události života nacházejí své završené vysvětlení. Právě proto evangelijní plnost pravdy nemohla nevzbudit již od počátku zájem umělců, kteří jsou svou přirozeností vnímaví ke všemu, čím se projevuje vnitřní krása skutečnosti.

Počátky

⁸ *Lodi di Dio altissimo*, verš. 7 a 10: *Fonti Francescane*, č. 261, Padova 1982, str. 177.

⁹ *Legenda maior*, IX, 1: *Fonti Francescane*, č. 1162, op.cit., str. 911.

¹⁰ *Enkomia dell'Orthós del Santo e Grande Sabato*.

¹¹ *Homilie I*, 2: PG 34, 451.

7. Umění, s nímž se křesťanství ve svých počátcích setkalo, bylo zralým plodem klasického světa, vyjadřovalo jeho estetická pravidla a zároveň odráželo jeho hodnoty. Víra, podobně jako v oblasti života a myšlení, vyžadovala i v oblasti umění od křesťanů rozlišování, jež nepřipouštělo přijímat automaticky toto dědictví. Umění inspirované křesťanstvím začínalo tedy ve skrytosti, úzce spjato s potřebou věřících vytvořit znamení, jimiž by se na základě Písma vyjadřovala tajemství víry a spolu s tím „symbolický kód“, podle něhož by se poznávali a identifikovali, zvláště v těžkých dobách pronásledování. Kdo by se nerozpomněl na ony symboly, jež byly také prvními náznaky malířského a sochařského umění? Ryba, chleby, pastýř – to vše evokovalo tajemství a takřka neznatelně se stávalo nárysem nového umění.

Když bylo Konstantinovým ediktem křesťanům dovoleno vyjadřovat se v plné svobodě, stalo se umění výsadním prostředkem projevů víry. Prostor se začal zaplňovat majestátnými bazilikami, ve kterých se zásady antického pohanství opakovaly a současně byly uzpůsobovány požadavkům nového kultu. Jak nepřipomenout alespoň starobylé baziliky sv. Petra a sv. Jana v Lateráně, zbudované na náklad samotného Konstantina? Nebo skvosty byzantského umění jako *Haghia Sophia* v Cařihradě, kterou dal postavit Justinián?

Zatímco architektura rozvrhovala posvátný prostor, vedla postupně potřeba kontemplotat tajemství a bezprostředně je předkládat prostým lidem k prvním projevům malířského a sochařského umění. Zároveň se rodily první náznaky slovesného a hudebního umění: když Augustin zahrnul mezi tolikerá témata své tvorby i spis *De musica*, Hilarius, Ambrož, Prudentius, Efrém Syrský, Řehoř Naziánský, Pavlín z Noly - abych uvedl alespoň několik jmen - se stali šířiteli křesťanské poezie, dosahující často vysokých hodnot nejen teologických, ale i literárních. Jejich básnický program zhodnocoval formy zděděné po klasicích, čerpal však z čisté mízy evangelia, jak výmluvně pravil svatý básník z Noly: „Jediným naším uměním je víra a naším zpěvem je Kristus.“¹² Když pak Řehoř Veliký o něco později sepsal *Antiphonarium*, položil základ pro organický rozvoj originální, posvátné hudby, jež nyní nese jeho jméno. Svými inspirovanými modulacemi se gregoriánský zpěv v průběhu staletí stal typickým melodickým výrazem víry církve při liturgickém slavení posvátných tajemství. „Krásné“ se tak snoubilo s „pravdivým“, aby byl lidský duch i cestami umění unášen od smyslového poznání k věčnému.

Během tohoto putování nechyběly těžké chvíle. Právě kolem tématu zobrazování křesťanského tajemství povstal ve starověku vyhocený spor, který vstoupil do dějin jako „ikonoklastický boj“. Posvátné obrazy, tehdy již rozšířené ve zbožnosti Božího lidu, se staly

¹² „At nobis ars una fides et musica Christus“ (*Carmen* 20, 31: CCL 203, 144).

předmětem prudkého odporu. Koncil, slavený v Niceji roku 787, který stanovil zákonnost obrazů a jejich uctívání, byl historickou událostí nejen pro víru, nýbrž i pro samotnou kulturu. Rozhodujícím argumentem, na který se biskupové odvolávali, aby učinili konec sporu, bylo tajemství vtělení: jestliže Syn Boží vstoupil do světa viditelných skutečností a vystavěl tak skrze své lidství most mezi viditelným a neviditelným, pak lze obdobně uvažovat, že zobrazení tajemství může být v logice znamení užíváno jako smyslově vnímatelná evokace tajemství. Ikona není uctívána pro sebe samu, ale odkazuje k tomu, co představuje.¹³

Středověk

8. Následující staletí byla svědky velkého rozvoje křesťanského umění. Na Východě rozkvétalo i nadále *umění ikon*, vázané významnými teologickými a estetickými zásadami a podpírané přesvědčením, že *ikona je* v jistém smyslu *svátostí*: analogicky k tomu, co se děje ve svátostech, i ona v tom či onom aspektu zpřítomňuje tajemství vtělení. Právě proto lze krásu ikony vychutnat především uvnitř chrámu, v záři lampiček, které vyvolávají v přítomnosti nesčetné odlesky světla. Pavel Florenskij o tom píše: „Zlato – za jasného denního světla barbarské, těžké, nicotné – ve chvějivém světle lampičky nebo svíčky ožívá, protože se třpytí nesčítelným množstvím jisker, hned tu hned tam, a tak dává vytušit jiná, nepozemská světla, jež naplňují nebeský prostor.“¹⁴

Hlediska, z nichž vycházejí umělci na Západě, jsou nejrozmanitější také v závislosti na základních postojích kulturního prostředí doby. Umělecké bohatství, které se během staletí nahromadilo, představuje pestrý rozkvět vysoce inspirovaných posvátných děl, která i dnešního diváka naplňují obdivem. V první řadě jsou to velké kultovní stavby, u nichž se funkčnost vždy snoubí s uměleckým vzletem, který se nechává inspirovat smyslem pro krásu a tušením tajemství. Zde se rodí styly dobře známé dějinám umění. Síla a prostota románského slohu, vyjádřená v katedrálách a v rozlehlých opatstvích, se postupně rozvíjí do rozletu a nádhery gotiky. Tyto formy nezachycují jen umělcovo nadání, nýbrž i ducha lidu. Ve hře světél a stínů, ve formách jednou pevných, jindy vzletných, se zajisté odrážejí úvahy technického rázu, ale i napětí charakteristické pro zkušenost s Bohem, „hrozným“ a „úchvatným“ tajemstvím. Jak

¹³ Srov. Jan Pavel II., Apoštolský list *Duodecimum saeculum* (4. 12. 1987), 8-9: AAS 80 (1988), 247-249.

shrnout v několika náznacích – a pro různé výrazy umění – tvůrčí moc dlouhých staletí křesťanského středověku? Celá kultura, byť v rámci přítomných mezí lidskosti, se nechala proniknout evangeliem, a kde teologické myšlení dospělo k *Summě sv. Tomáše*, tam umění chrámů přinutilo hmotu k adoraci tajemství, zatímco tak úchvatný básník jako Dante Alighieri mohl skládat „posvátné ty slohy, / k nimž zem i nebe ruku přiložily“,¹⁵ jak sám označil *Božskou komedii*.

Humanizmus a renezanace

9. Příhodné kulturní ovzduší, z něhož vyrašil mimořádný umělecký rozkvět humanizmu a renezanace, se významně odráží i ve způsobu, jakým se umělci staví k náboženskému tématu. Inspirace jsou samozřejmě právě tak různorodé jako jejich styly, alespoň těch největších z nich. Nemám však v úmyslu připomínat věci, které Vy, umělci, dobře znáte. Chtěl bych se spíše – když Vám píše z tohoto apoštolského paláce, který je také světově možná ojedinělou schránkou mistrovských děl – stát hlasem největších umělců, kteří sem vnesli bohatství svého nadání, často proniknuté velkou duchovní hloubkou. Odtud mluví Michelangelo, který v Sixtinské kapli jako by shrnul drama a tajemství světa od stvoření až po poslední soud, dal podobu Bohu Otci, Kristu soudci a člověku na jeho namáhavé pouti od počátků dějin k cíli. Odtud promlouvá jemné a hluboké nadání Raffaela, poukazující v jeho rozmanitých malbách, a zvláště v „Disputaci“ v Síni signatury, na tajemství zjevení trojjediného Boha, který se v eucharistii stává průvodcem člověka a přináší světlo do otázek a do očekávání lidského rozumu. Odtud, z majestátné baziliky zasvěcené knížeti apoštolů, z kolonády, která z ní vychází jako dvě rozevřené paže přijímající lidstvo, hovoří Bramante, Bernini, Borromini a Maderno - abych uvedl jen ty největší - a plasticky dávají smysl tajemství, které z církve činí pohostinné univerzální společenství, matku a společnici na cestě pro každého člověka, který hledá Boha.

Sakrální umění našlo v tomto mimořádném celku neobyčejně mocný výraz a dosáhlo nepomíjivé estetické a současně náboženské hodnoty. Pod vlivem humanizmu, renezanace a následujících kulturních a vědeckých tendencí je stále více charakterizováno rostoucím zájmem o člověka, svět, dějinnou skutečnost. Tato pozornost sama o sobě není pro křesťanskou víru

¹⁴ *La prospettiva rovesciata ed altri scritti*, Roma 1984, str. 63.

¹⁵ Dante, *Božská komedie, Ráj XXV*, 1-2 (český překlad O. F. Babler, Odeon, Praha 1989).

vůbec žádným nebezpečím, neboť jejím středem je tajemství vtělení, a tedy ocenění člověka Bohem. Dokazují to právě zmínění největší umělci. Stačí pomyslet na způsob, jakým Michelangelo ve svých malbách a sochách vyjadřuje krásu lidského těla.¹⁶

Ostatně ani v nové atmosféře posledních staletí, kdy se, jak se zdá, část společnosti stala lhostejnou ve vztahu k víře, nepřerušilo náboženské umění své putování. Toto tvrzení se posílí, přeneseme-li svou pozornost od umění obrazného k velkém rozvoji, kterým právě v téže době procházela posvátná hudba, skládaná pro potřeby liturgie nebo pouze navazující na náboženská témata. Jak známo, vedle řady umělců, kteří se věnovali především této hudbě – jak nevzpomenout alespoň Piera Luigiho da Palestrina, Orlanda di Lasso, Tomáše Luis de Victoria – zanechalo mnoho velkých skladatelů – od Händela po Bacha, od Mozarta po Schuberta, od Beethovena po Berlioze, od Liszta po Verdiho – díla úžasné inspirace i v této oblasti.

Směrem k obnovenému dialogu

10. Pravdou ovšem je, že se v moderní době vedle tohoto křesťanského humanizmu, který i nadále vytvářel významné projevy kultury a umění, postupně prosazovala také forma humanizmu charakterizovaná absencí Boha a často i odporem k němu. Toto klima někdy vedlo k určitému odstupu světa umění od světa víry, alespoň ve smyslu umenšeného zájmu mnoha umělců o náboženská témata.

Vy však víte, že církve i nadále vysoce oceňovala hodnotu umění jako takového. Vždyť umění, je-li autentické, má pak i mimo své typicky náboženské výrazy niternou příbuznost se světem víry, takže dokonce i za největšího odstupu kultury od církve se právě ono stává jakýmsi mostem vedoucím k náboženské zkušenosti. Umění jako hledání krásy, plod představivosti přesahující hranice všednosti, poukazuje svou povahou na tajemství. Umělec se dokonce i tehdy, když proniká nejtemnější hlubiny duše a převratné stránky zla, stává svým způsobem hlasem všeobecného očekávání vykoupění.

Je tedy pochopitelné, proč církve zvláště dbá o dialog s uměním a touží po vytvoření *nového spojenectví s umělci* v naší době, jak si to v naléhavém proslovu k umělcům při

¹⁶ Srov. Jan Pavel II., Homilie při mši sv. u příležitosti zakončení restaurátorských prací na Michelangelových freskách v Sixtinské kapli (8. 4. 1994): *Insegnamenti* 17/1 (1994), 899-904.

mimořádném setkání v Sixtinské kapli 7. května 1964 přál můj ctihodný předchůdce Pavel VI.¹⁷ Církev od této spolupráce očekává obnovené „zjevení“ krásy pro naši dobu a vhodné odpovědi na požadavky vlastní křesťanskému společenství.

V duchu II. vatikánského koncilu

11. II. vatikánský koncil položil základy obnoveného vztahu mezi církví a kulturou, což mělo bezprostřední důsledky i pro svět umění. Jde o vztah v podobě přátelství, otevřenosti a dialogu. V pastorální konstituci *Gaudium et spes* zdůraznili koncilní otcové „velký význam“ literatury a umění v životě člověka: „Snaží se vyjádřit vlastní podstatu člověka, jeho problémy a zkušenosti získané úsilím o poznání a zdokonalení sebe i světa: chtějí odhalit jeho postavení v dějinách a ve vesmíru, osvětlit jeho bídu i radosti, potřeby i schopnosti a nastínit lepší úděl člověka. Tak jsou s to povznášet lidský život, který vyjadřují mnoha různými formami podle různosti dob a zemí.“¹⁸

Na tomto základě se pak koncilní otcové na závěr koncilu obrátili k umělcům s pozdravem a výzvou: „Tento svět, v němž žijeme, potřebuje krásu, aby nepropadl zoufalství. Krása jakož i pravda přináší do lidských srdcí radost a je vzácným plodem, který odolává zubu času, spojuje generace a dává jim vstoupit do sdílení plného obdivu.“¹⁹ Právě v tomto duchu hluboké úcty ke kráse připomněla konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium* historické přátelství církve s uměním a specifickými slovy o sakrálním umění jako „vrcholu“ náboženského umění neváhala pokládat činnost umělců za „vznešenou službu“ – nakolik jsou jejich díla s to v sobě nějakým způsobem odrážet nekonečnou krásu Boha a nasměrovávat k němu mysl lidí.²⁰ I díky jejich příspěví „se lépe ozřejmí poznání Boha, hlásání evangelia se stane lidskému rozumu pochopitelnější“.²¹ V tomto světle nepřekvapuje tvrzení P. Marie Dominika Chenu, podle něhož by i samo dílo historika teologie bylo neúplné, kdyby nevěnoval patřičnou

¹⁷ Srov. AAS 56 (1964), 438-444.

¹⁸ Č. 62: Zvon, Praha 1995

¹⁹ *Messaggio agli artisti* (8.12. 1965): AAS 58 (1966), 13.

²⁰ Srov. č 122: Zvon, Praha 1995

²¹ II. vatikánský koncil, Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 62: Zvon, Praha 1995

pozornost uměleckým dílům, jak literárním tak výtvarným, která jsou svým způsobem „nejen estetickými ilustracemi, nýbrž i opravdovými prameny teologického poznání (*loci theologici*)“.²²

Církev potřebuje umění

12. Aby *církev* mohla předávat poselství, které jí bylo Kristem svěřeno, *potřebuje umění*. Musí totiž učinit pochopitelným, ba dokonce – nakolik je to možné – okouzlejícím svět ducha, svět neviditelného, svět Boha. Musí tedy převést do slovních tvarů to, co je samo o sobě nevyslovitelné. Právě umění má zcela osobitou schopnost zachytit ten či onen aspekt poselství a převést jej do barev, tvarů, tónů, které povzbudí intuici pozorovatele či posluchače; to vše, aniž by připravilo poselství samo o jeho transcendentní hodnotu a o jeho tajemný nimbus.

Církev potřebuje zvláště toho, kdo umí to vše zrealizovat na literární a figurativní rovině, za použití nekonečných možností obrazů a jejich symbolických výrazů. Sám Kristus ve svém kázání hojně užíval obrazů, v plném souladu s vlastním rozhodnutím, že se on sám ve vtělení stane obrazem neviditelného Boha.

Církev dále potřebuje právě tak i hudebníky. Kolik sakrálních skladeb bylo během staletí vypracováno lidmi hluboce proniknutými smyslem pro tajemství! Nesčetní věřící živilí svou víru melodiemi, jež vytryskly ze srdce jiných věřících a staly se součástí liturgie, nebo alespoň velmi napomohly jejímu důstojnému průběhu. Ve zpěvu zakoušíme víru jako přemíru radosti, lásky, důvěryplného očekávání spásonosného zásahu Boha.

Církev potřebuje architektky, protože potřebuje prostory ke shromáždění křesťanského lidu a ke slavení tajemství spásy. Po úděsném ničení poslední světové války a po rozmachu metropolí změřila nová generace architektů své síly s požadavky křesťanského kultu, čímž potvrdila inspirovanost náboženských témat vzhledem k architektonickým měřítkům naší doby. Nežítka tak byly postaveny chrámy, jež jsou současně místem modlitby i ryzími uměleckými díly.

Potřebuje umění církev?

13. Církev tedy potřebuje umění. Lze také říci, že *umění potřebuje církev*? Otázka se může zdát provokativní. Je-li však chápána správně, pak má své oprávněné a hluboké

²² *La teologia nel XII secolo*, Milano 1992, str. 9.

opodstatnění. Umělec stále hledá skrytý smysl věcí, je trýzněn touhou dokázat vyjádřit svět nepopsatelného. Lze snad přehlédnout, jak velikým zdrojem inspirace pro něho může být onen „domov“ duše, kterým je náboženství? Není to snad právě náboženské prostředí, kde si klademe ty nejdůležitější osobní otázky a hledáme definitivní existenciální odpovědi?

A opravdu, náboženské téma patří k těm, jež umělci všech dob ztvárňují nejčastěji. Církev se vždy dovolávala jejich tvůrčích schopností, aby jejich pomocí vykládala evangelijní poselství a konkrétně je uplatňovala v životě křesťanského společenství. Tato spolupráce byla zdrojem vzájemného duchovního obohacení. Nakonec na tom získalo pochopení člověka, jeho autentického obrazu, jeho pravdy. Vynikl také pozoruhodný svazek mezi uměním a křesťanským zjevením. To neznamena, že by lidské nadání nenacházelo povzbudivé podněty i v jiných náboženských kontextech. Stačí připomenout antické umění, zvláště řecké a římské, či stále kvetoucí umění starobyklých civilizací Orientu. Pravdou však zůstává, že křesťanství díky ústřednímu dogmatu vtělení Božího Slova otevírá umělci horizont výjimečně bohatý inspiračními motivy. Jak ochuzující by pro umění bylo opustit nevyčerpatelný zdroj evangelia!

Výzva k umělcům

14. Tímto Listem se obracím k Vám, umělcům celého světa, abych Vás ujistil o své úctě a přispěl k navázání plodnější spolupráce mezi uměním a církví. Vybízím Vás, abyste znovu objevili hloubku duchovní a náboženské dimenze, která v každém čase charakterizovala umění v jeho nejvznešenějších výrazových formách. Právě z této perspektivy apeluji na Vás, umělce psaného i mluveného slova, divadla i hudby, výtvarných umění a nejmodernějších komunikačních technologií. Zvláště se obracím na Vás, umělce křesťanské: každému bych rád připomněl, že *spojenectví, jež je od počátku mezi evangeliem a uměním*, vyzývá vedle funkčních požadavků i k pronikání *tajemství vtěleného Boha* a zároveň i *tajemství člověka* za pomoci tvořivé intuice.

Každá lidská bytost je v jistém smyslu sama sobě neznámá. Ježíš Kristus nezjevuje pouze Boha, nýbrž i „plně odhaluje člověka jemu samému“.²³ V Kristu se sebou Bůh smířil svět. Všichni věřící jsou povoláni, aby vydávali toto svědectví; je ale na Vás, muži a ženy, kteří jste svůj život zasvětili umění, abyste bohatstvím svého nadání vyslovili, že *v Kristu je svět*

²³ II. vatikánský koncil, Pastorační konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 22: Zvon, Praha 1995

vykoupěn: je vykoupěn člověk, je vykoupěno lidské tělo, je vykoupěno celé stvoření, o němž svatý Pavel napsal, že „celé tvorstvo toužebně vyhlíží a čeká, kdy se zjeví sláva Božích synů“ (Řím 8, 19). Čeká na zjevení Božích synů i skrze umění a v umění. A to je Váš úkol. Lidstvo všech dob – i to současné – očekává, že právě ve spojení s uměleckými díly se osvětlí jeho cesta a jeho určení.

Duch Stvořitel a umělecká inspirace

15. V církvi často zaznívá vzývání Ducha svatého: *Veni, creator Spiritus...* – „Přijď, tvůrce Duchu svatý k nám, / a navštiv myslí našich chrám, / sestup z nebeské výsosti, / duše nám naplň milostí.“²⁴

Duch svatý, „Dech“ (*ruah*), je ten, jehož zmiňuje už kniha *Genesis*: „Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůň byla tma. Ale nad vodami se vznášel Duch Boží“ (*Gen 1, 2*). Jak blízká jsou si slova „*dech-spiritus*“, „*spiratio*“ a „*inspiratio*“! Duch je tajemný umělec vesmíru. S vyhlídkou na třetí tisíciletí bych rád popřál všem umělcům, aby se jim dostalo hojného daru tvůrčí inspirace, z níž vyvěrá každé autentické umělecké dílo.

Drazí umělci, dobře víte, že existuje mnoho vnitřních i vnějších podnětů, které mohou inspirovat Váš talent. Každá autentická inspirace však v sobě skrývá nějaký záchvěv onoho „dechu“, kterým *Duch Stvořitel již od počátku pronikal dílo stvoření*. Když řídí tajemné zákony, jež ovládají vesmír, setkává se božský dech Ducha Stvořitele s lidským nadáním a podněcuje jeho tvůrčí schopnosti. Dotkne se ho jakýmsi vnitřním osvětlením, spojí v jedno pohled na dobro a krásu a probudí v něm energii myslí a srdce, takže je schopen pojmout ideu a dát jí tvar uměleckého díla. Tehdy lze právem, byť jen analogicky, hovořit o „okamžicích milosti“, protože člověk má možnost učinit jakousi zkušenost Absolutna, jež ho přesahuje.

„Krása“, která zachraňuje

16. Na prahu již třetího tisíciletí Vám všem, milovaní umělci, přeji, aby se vám dostalo zvlášť intenzivních tvůrčích inspirací. Kéž krása, kterou předáte dalším generacím, je taková, že

²⁴ *Hymnus z nešpor slavnosti Letnic.*

v nich probudí úžas! Tváří v tvář posvátnosti života a lidské bytosti, tváří v tvář divům vesmíru je tím jediným přiměřeným postojem úžas.

Odtud, z úžasu, bude moci vyvěrat ono nadšení, o němž mluví Norwid v básni, na kterou jsem se odvolával v úvodu. Lidé dneška i zítřka potřebují tento entuziazmus, aby mohli čelit zásadním výzvám, jež se vynořují na obzoru, a odpovídat na ně. Díky entuziazmu bude lidstvo s to povstat po každé mdlobě a znovu pokračovat v cestě. V tomto smyslu bylo s hlubokou intuící řečeno, že „krása spasí svět“.²⁵

Kráska je znamením tajemství a připomínkou transcendence. Je pobídkou k vychutnání života a snění o budoucnosti. Právě proto nemůže kráska stvořených věcí přinést uspokojení a vzbuzuje onu tajuplnou tesknostu po Bohu, kterou člověk tak zamilovaný do krásy jako byl svatý Augustin dokázal interpretovat nepřekonatelnými slovy: „Pozdě jsem si tě zamiloval, krásko tak starobylá a tak nová, pozdě jsem si tě zamiloval!“²⁶

Umělci světa, kéž Vaše různorodé cesty mohou dovést všechny do onoho nekonečného oceánu krásy, kde se úžas stává obdivem, opojením, nevýslovnou radostí.

Kéž Vás vede a inspiruje tajemství vzkříšeného Krista, z jehož kontempace se církev v těchto dnech raduje.

Kéž Vás doprovází Svatá Panna, „celá krásná“, kterou zobrazili nesčetní umělci a o které veliký Dante rozjímá v zářivých paprscích Ráje jako o krásce, „jež veselostí / v ostatních světců očích nepoleví“.²⁷

„Z chaosu se vynořuje svět ducha!“²⁸ Z těchto slov, jež Adam Mickiewicz psal ve chvíli velkého utrpení polské vlasti, odvozuji své přání Vám: kéž Vaše umění přispívá k prosazení opravdové krásy, která jako odlesk Božího Ducha promění hmotu a otevře lidského ducha pro to, co je věčné.

Z celého srdce Vám přeji vše dobré!

Vatikán, dne 4. dubna 1999, o slavnosti Zmrtvýchvstání.

Jan Pavel II.

²⁵ F. M. Dostojevskij, *Idiot*, sv. III, kap. 5, str. 70 (český překlad K. V. Havránek) Praha 1923

²⁶ „Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi!“ (*Confessiones* 10, 27; CCL 27, 251).

²⁷ Dante, *Božská komedie, Ráj XXXI*, 134-135 (český překlad O. F. Babler) Odeon Praha 1989.

²⁸ *Oda do młodości*, verš 69: *Wybór poezji*, Wrocław 1986, sv. I, str. 63.

